

МОВНИЙ ОБРАЗ ПРОСТОРУ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

У статті досліджуються мовні засоби вираження та структура художнього простору в поезії Ю. Андруховича, особливості функціонування метафор з просторовими компонентами на матеріалі його збірки "Екзотичні птахи та рослини". Розглядаються питання про традиції і новаторство, динаміку розвитку мовного образу світу поета.

Одним із найважливіших компонентів довершеного художнього цілого є художній простір, своєрідна "образна модель дійсності, що формується автором і є результатом його вибору, зумовлена жанром твору, часом відтворюваних подій і часом написання тексту" [1: 78]. Саме художній простір впливає на добір митцем різноманітних прийомів зображення дійсності, певних лексичних засобів, усіх мовних і позамовних елементів утворення художнього мікросвіту.

Форми вираження художнього простору найрізноманітніші. Звичайно розрізняють природний і побутовий, відкритий, безмежний і обмежений, закритий, він може мати статичний і, навпаки, динамічний характер з різноспрямованим рухом. Усі ці засоби організації художнього тексту активно застосовуються майстрами художнього слова різних народів і часів. Письменники використовують різноманітні мовні засоби для вираження та окреслення меж художнього простору, локального стрижня майбутнього твору. Передусім, це топонімікон, що, будучи найбільш чітким і конкретним маркером художнього простору, посідає чільне місце у системі вираження просторових характеристик твору, а також різноманітні лексеми з просторовим значенням, що разом із топонімами утворюють локальну парадигму художнього тексту. Актуалізація художнього простору засобами топонімічного письма і безонімних номінацій є "естетичним засобом мовленнєвого втілення фізичного й філософського аспектів реального простору" [2: 144]. Це питання досі залишається малодослідженим, оскільки увага мовознавців зосереджена, в основному, на ролі топонімів як стилістем у тканині художнього тексту (К. М. Ірисханова, Ю. О. Карпенко, Т. І. Крупеньова, І. І. Маруніч, С. В. Перкас, О. В. Суперанська, О. І. Фоянкова). Розвідки, присвячені дослідженню засобів організації художнього простору у творчості окремих митців (Л. І. Белехова, О. В. Виноградова, І. А. Дубашинський, С. М. Лобода, Ю. І. Селезньов, В. В. Сичков) стосуються, в основному, морфолого-синтаксичних аспектів вираження локативності у творах російської та західноєвропейської літератури. На матеріалі української літератури цей аспект сьогодні досліджений також вкрай недостатньо (О. Є. Єфіменко, О. О. Маленко, Т. А. Щєбликіна). Творчість сучасних письменників доби постмодернізму, в тому числі Ю. Андруховича, заслуговує особливої уваги. Саме цим зумовлюється **актуальність даної розвідки**.

В останній час активно вивчаються когнітивні механізми, що лежать в основі функціонування мовних одиниць. Когнітивний підхід дає можливість поглянути на семантику просторової лексики поета як на мовне втілення моделі світу, що існує у його свідомості. У зв'язку з цим виникає необхідність вивчення художніх засобів метафоризації, що лежить в основі характеристики художнього простору.

Мета даної статті – схарактеризувати механізми та семантику просторових метафор у поетичній творчості Ю. Андруховича на матеріалі його збірки "Екзотичні птахи та рослини" (1991).

Мовні засоби вираження простору у поезії Ю. Андруховича, такі як топоніми, локалізуючі оніми та безонімні номінації репрезентують важливу складову частину мовної картини світу поета. Адже простір – її ключовий концепт.

Реальна дійсність у поезії Ю. Андруховича відтворюється завдяки використанню поетом художнього топосу і безонімних локалізуючих лексем, що, як у ремарках, так і в тексті поезії чітко окреслюють межі реального географічного простору. Передусім, це топоніми, що представлені окремими розрядами: хороніми – *Грузія* [3: 12], *Східно-Словацький край* [3: 37], *Азія* [3: 42], *Osten* [3: 79], *Європа* [3: 66, 79, 81], *Прованс* [3: 97], *Україна* [3: 66, 71], *Станіславський повіт* [3: 60], *Аляска* [3: 27], *Гаїті* [3: 81]; ойконіми, серед яких: а) астіоніми – *Вавилон* [3: 6, 16, 26], *Петроград* [3: 42], *Івано-Франківськ* [3: 58], *Дрогобич* [3: 66], *Львів* [3: 83, 88], *Неаполь* [3: 4], *Марсель* [3: 4], *Париж* [3: 40], *Москва* [3: 28], *Київ* [3: 67], *Краків* [3: 67], *Перемишль* [3: 67]; біблійний астіонім – *Содома* [3: 60]; б) комонім – *Туркотин* [3: 8]; гідроніми – *Плотва* [3: 86], *Сена* [3: 40], *Арал* [3: 42]; ороніми – *Афон-гора* [3: 42], *Говерла* [3: 57]; урбаноніми, серед яких: а) агоронім – *Песій Ринок* [3: 89]; годоніми – *вулиця Сакраменток* [3: 89], *Кармелітська* [3: 53] та хороніми міські – *Замарстинів* [3: 90], *Кульпарків* [3: 90], *Клепарів* [3: 90].

Астіонім *третій рим* [3: 62] охоплює собою слов'янські країни Східної Європи і є складовим компонентом мікропростору Ю. Андруховича.

Вищезазначені топоніми стосуються тієї місцевості, де народився, вчився та проживав поет – це Івано-Франківськ та Львів. Зокрема Замарстинів, Кульпарків та Клепарів – це назви місцевостей у

Шевченківському та Франківському районах Львова. Песій Ринок – це колишня назва околиці вул. Пекарської та Сакраменток у тому ж місті.

Безонімні номінації представлені порівняно невеликою кількістю стрижневих лексем і словосполучень та їх розгалуженими варіантами: *огроми* [3: 4]; *пустирі* [3: 4]; *берег* [3: 12]; *узлісся* [3: 15]; *ліс* [3: 15, 22, 63, 95]; *галявина* [3: 15]; *місто* [3: 4, 15, 16, 17, 41, 75, 76, 89, 90, 94]; *річка* [3: 6, 12, 20, 28, 40, 48, 64, 86, 94]; *містечко* [3: 8]; *передмістя* [3: 90]; *губернія* [3: 41]; *гаї* [3: 14]; *пустиня* [3: 17]; *пустирі* [3: 45]; *острів* [3: 20, 40]; *плеса* [3: 86]; *гора* [3: 20, 95]; *вулиця* [3: 21, 89]; *провулок* [3: 44]; *алея у діброві* [3: 28]; *вал довкіл* [3: 41]; *затока* [3: 28]; *роздоріжжя* [3: 28]; *широчінь* [3: 31]; *море* [3: 37, 64, 97]; *заповідник* [3: 44]; *поле* [3: 46, 64, 99]; *пагорби* [3: 48]; *схили* [3: 41]; *площа* [3: 60, 61]; *руїни* [3: 62]; *степ* [3: 61, 70]; *пасовища* [3: 75]; *савани* [3: 75]; *океан* [3: 82]; *родина* [3: 83]; *вітчизна* [3: 83].

Наведені приклади свідчать про досить активну участь топонімів у локалізації місця дії, у правдивому відображенні дійсності. Просторові лексичні маркери в аналізованій поезії знаходяться у складній взаємодії з контекстом; вони чітко функціонують, створюючи асоціації з реальністю, прив'язкою до певного місця, вибудовуючи конкретне локальне тло, своє змістовно-семантичне тло, в якому топоніми і безонімні номінації відіграють роль ключових слів, служать основою для смислової наповненості. Контекстна взаємодія просторових лексичних маркерів між собою, а також з іншими текстовими рівнями призводить до виникнення різноманітних конотацій, метафоричних переосмислень, моделювання різних видів когерентності, в тому числі і мікро-просторів окремих персонажів. Уживання у відповідному ключі просторових лексичних маркерів перетворює їх на провідні семантичні компоненти художньо-образної структури загалом. Художній мікро-простір, що оточує ліричного героя та інших персонажів поезії, "є водночас і географічно точним, і несе метафоричні ознаки їхньої культурної, ідеологічної, етичної характеристики" [4: 41].

Мовна картина світу Ю. Андруховича ґрунтується на реаліях українського довкілля. Для поета простір – явище всеосяжне. І одним з образів поезії є місто. Воно символізує утопію, безвихідне, неживе місце, яке чітко обмежене, має непорушні кордони:

Повертаємся, всіявши зойком оази;
кров на піхвах, засмага східна.
Та зачинене місто, мов острів прокази,
або клітка, в якій єхидна [3: 19];
Є міста, до яких неможливо зайти через браму.
Є міста, до яких неможливо зайти [3: 90];
Живуть під містом люди.
Під містом. Тільки міста вже нема [3: 76].

У поезії Андруховича на противагу сумному, замкненому, тісному простору міста постає ідилічний відкритий простір і традиційна лексика для його відображення: *ліс*, *узлісся*, *галявина*, *пагорб*, *степ* тощо. Це традиційний простір України. Відкритий простір степу чи поля символізує для поета волю, безмежжя просторів. Для посилення ефекту протиставлення, він вживає антоніми: *вольність* – *тіснота*:

а бий вас лиха година
з вашою тіснотою
скочив на вірного коника
та й поїхав у небо
ось тут мені степ і воля [3: 70].

Слова *степ* та *воля* будуть у даному випадку контекстуальними синонімами.

Також слово *небо* тут для Андруховича – "широкий простір", не обмежений якимись рамками, а не верхня межа простору земного.

Метафора є однією зі стильових ознак поезики Андруховича. Передусім, привертає увагу наявність великої кількості розгорнутих індивідуальних метафор, властивих саме цьому поетові. Різноманітність структури метафор дає можливість розглянути їх в межах морфолого-синтаксичної класифікації.

Переважають у творчості поета генитивні метафори, різноманітні за лексико-граматичною приналежністю їх складових іменників:

1) метафору можуть утворювати абстрактні просторові іменники: *суморок глибин* [3: 75]; *держави з латаття* [3: 87]; *рухома широчінь* [3: 31]; *іграшковий рідний край* [3: 57]; *пахучі вогнем України* [3: 66]. Конкретизація абстрактного іменника-метафори відбувається в даному випадку за рахунок залежного прикметника, що вказує на певне коло явищ дійсності.

2) в ролі головного члена словосполучення може виступати конкретний іменник, який іноді може становити основу для характеристики залежного абстрактного іменника: *річка слова* [3: 11]; *сузір'я гречки* [3: 31]; *сузір'я гопака* [3: 31]; *заповідник мурів і вікон* [3: 44]; *поля шовкографій* [3: 46]; *ліси свічок* [3: 63]; *гаї повітряних небес* [3: 14]; *столиця духу* [3: 32]; *острів побачень і різних любовних забав* [3: 46]; *місячні моря* [3: 71] тощо.

Також є предикативні метафори: *лінія мистецтв алея у діброві* [3: 28]; *лінія кохань це річка в ній затока* [3: 28]. Ці метафори з одного вірша, в них просторові іменники *алея* та *річка* уподібнюються одне одному, та асоціюються з *лінією* – завдяки тій формі існування та протікання, що вони мають.

Однією з найбільш поширених груп метафор в українській літературній мові є дієслівні, і в поезії Ю. Андруховича вони теж досить часто зустрічаються. Серед дієслівних метафор з просторовими компонентами найбільш поширені уособлення, засновані на перенесенні властивостей людини (частіше конкретних дій) на неживі предмети або явища: *зорі замість дір пронизують картон* [3: 6]; *піски арабійські слід її замітали* [3: 9]; *острови плінуть річкою* [3: 40]; *ріка всихається гірко* [3: 41]; *розляглася губернія* [3: 41]; *вдалеч текли верболози* [3: 48]; *вуличка, що вигинала спину* [3: 96].

Розширення метафоричного контексту в поезії Андруховича може здійснюватися також і за рахунок розповсюдження дієслівної метафори дієприслівниковим зворотом: *все містечко розваг, ніби табір, знялося, розлетілося, зникло, пішло за дванадцятій обрії, погубивши при втечі скляну біжутерію, пасма волосья старого, підв'язки зужитих панчів, не доклесні вії* [3: 46].

У складі дієслівної метафори поет також вживає прикметник або дієприкметник, який сполучається з просторовим іменником, що додає ознак простору, який зображується: *ця річка щороку мінjala русло і стирала кордони міські, й наливала крижкі острови з трав'яними майданами* [3: 48]; *іграшковий рідний край, ти куди пливеш?* [3: 57]. Як бачимо, особливу роль в поезії Андруховича грає прийом розширення метафоричного контексту. Яскравий прояв даного прийому – поширення генітивної метафори прикметником, вносить нові смислові та експресивні відтінки в описуваний об'єкт.

Таким чином, можна зробити висновок, що художній простір у поезії Ю. Андруховича завдяки своєму мовному вираженню тотожний реальному фізичному, про що свідчить використання поетом реального топонімікону. Водночас просторові лексичні маркери в художньому тексті є категорією експресивною, їм притаманне значне стилістичне навантаження. Метафори – один з провідних художніх засобів у творчості поета. Вони зорієнтовані на створення яскравого просторового зорового образу. Будь-яка просторова абстракція, потрапляючи в контекст подібної метафори, конкретизується. Оригінальність стилю поезії письменника заснована на пошуку в значеннях звичних слів особливих відтінків сенсу, асоціативне поєднання яких і зумовлює оригінальну поезику. Словниковий склад поезій Ю. Андруховича надзвичайно багатий і різноманітний. Це і традиційна лексика, і авторські новотвори. У віршах багато символів та інтерконтекстів, що створює матеріал для нашого подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кардашук О. В. Засоби вираження категорії простору в художньому творі / О. В. Кардашук // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. праць. – Вип. 6. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2005. – С. 78–84.
2. Чернухина И. Я. К вопросу о контрастивной поэтике / И. Я. Чернухина // Исследования целого текста : тезисы докл. и сообщ. совещания. – М. : Наука, 1986. – С. 144–145.
3. Андрухович Ю. Екзотичні птахи і рослини : Поезії / Ю. І. Андрухович. – К. : Молодь, 1991. – 104 с.
4. Художественное пространство и время : Межвуз. сб. науч. труд. / [отв. ред. Ф. П. Федоров]. – Даугавпилс : ДПИ, 1987. – 163 с.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Головіна В. С. Языковой образ пространства в поэтическом дискурсе Юрия Андруховича.

В статье исследуются языковые средства выражения и структура художественного пространства в поэзии Ю. Андруховича, а также особенности функционирования метафор с пространственными компонентами на материале его сборника "Экзотические птицы и растения". Рассматриваются вопросы о традиции и новаторстве, динамике развития языкового образа мира поэта.

Golovina V. S. The Language Image of Space in the Poetic Discourse of Yurii Andrukhovych.

The article deals with the language ways of expression and the structure of art space in Y. Andrukhovych's poetry and peculiarities of metaphors functioning with the space components on the material of his book of poems "Exotic Birds and Plants". The questions, dealing with the tradition and innovation, dynamic development of a poet's world's language image are examined.